

IMAGINEA ESTOMPATĂ ÎN TIMP A PRIMEI FEMEII TEHNICIAN DENTAR DE LA ABRUD: VILMA PAPP (1867 - 1955)

GABRIELA MIRCEA
Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia

Date exacte, certificate documentar, ale vieții și activității primei femei, tehnician dentar, din zona Munților Apuseni, Vilma Papp din Abrud, nu există prea multe, dar cele câteva de care dispunem nici nu pot fi trecute cu vederea, pentru că permit totuși creionarea, în mare, a profilului uman și profesional al celei menționate, ca și îmbogățirea cunoștințelor generale și concrete privitoare la trecutul locurilor și vremurilor în care cea menționată a trăit (la care e necesar, totodată, să ne raportăm, pentru a așeza acest incitant totuși personaj în ambientul său de epocă).

În acest context, publicarea unui studiu dedicat Vilmei Papp – tentativă temerară desigur – se vrea a fi în primul rând un *gest recuperator* și, în chip evident, doar unul *primar*, adică *de deștelenire* a unei interesante și inedite, până la urmă, teme de cercetare (care poate fi amplificată, sau aprofundată ulterior), legată de trecutul medical (și nu numai) al zonei menționate, inclusiv de modificarea statutului social al femeii, pe parcursul aceleiași perioade istorice, când s-a înregistrat o veritabilă emancipare a acesteia, o ieșire a sa din tiparele sociale rigide de până atunci, o reconfigurare a profilului său interior și a angajamentelor sale familiale și sociale mai ample, ceea ce în cazul tehniciei din Abrud se verifică îndeșt, pe parcursul unei bune părți a biografiei sale.

Restrânsele cunoștințe (dar autentice și valoroase), pe care le deținem, trebuie salvate din uitare și puse la dispoziția celor interesați de trecutul, nu prea îndepărtat, al oamenilor și locurilor de pe teritoriul actualului județ Alba, în special de istoria acelor oameni aparent obișnuiți, dar purtători ai unor interesante și semnificative înnoiri, nu neapărat de cea a personalităților realmente proeminente ale zonei și epocii menționate. Sau, putem considera, chiar și Vilma Papp a fost, într-un anume fel, *o personalitate a timpului său* (nu neapărat proeminentă, dar nici de neglijat, ci, chiar remarcabilă, sub anumite aspecte, dincolo de o anume notă provincială insurmontabilă a biografiei sale) și a zonei sale originare – cea a Abrudului –, în virtutea faptului că a fost *o femeie deosebită*, sub diferite aspecte, a locurilor și vremurilor în care a trăit, având, mai ales, o profesiune de excepție pentru acea perioadă, nu numai ca femeie, ci și ca româncă (nici bărbații români nu aveau un acces deosebit de larg înspre aceasta), pe care a practicat-o în premieră aici și cu mult spirit de *independență*, cum se va vedea din restituirea pe care încercăm să o facem, cu ocazia de față. Această ieșire a sa „în evidență” se poate lega, cu deosebire, cum specificam anterior, de îndeșt, pe atunci aproape integral *nefeminină*, pe care, ca o

emancipată și plină de personalitate femeie a epocii și locurilor sale de baștină a practicat-o, cea de „dentist” (de fapt de tehnician dentar, cum a fost doar, în realitate, dar a îndeplinit, cu toate acestea, funcțiile unui veritabil dentist, care a lucrat singură, de la un timp inclusiv cu concursul uneia dintre fiicele sale – Iudita –, *fără alt suport profesional, în propriul cabinet*, pe care și-l deschisese în târgul amintit, din inima Munților Apuseni, *ca un adevărat medic*, deși nu a avut această pregătire superioară).

Prezența sa în rândul tehnicienilor dentari era una specială dacă ținem cont că în Transilvania, abia din 1896 s-a acceptat legal primirea femeilor ca *practicante*, în vederea desfășurării viitoare a activității de farmacistă, care presupunea și o școlarizare prealabilă de profil, cu destule restricții însă (numai la nivelul orașelor mai mari, sporadic și numai cu acordul fiscalului municipal etc.!)¹.

Conform bibliografiei, la care am avut acces, prima femeie farmacistă, specificată pe teritoriul actual al României, poate fi considerată, în anii 1826-1833 (pentru care există documentație), la Iași și Vaslui, „*Cecilia Wirozinska*”², „*provizoră leguită... așezată cu diplomă*”³, soția farmacistului (spîterului) *Jacob Verojinschi*, căruia domnitorul Ioan Sandu Sturdza îi dădea slobozenie pentru a deschide o farmacie la Iași, în 11 martie 1826 (ulterior el părea a funcționa la Vaslui, în 1830, pentru ca în 1833 să fie, din nou, certificată prezența sa la Iași, dar se pare că în tot acest timp farmacia sa primă de la Iași a funcționat, fără întrerupere!)⁴ și care se aprovizionă cu leacuri și toate cele trebuitoare în spîterie de la Viena⁵, iar în timpul absențelor sale, legate de drumurile făcute pentru aprovizionare, era înlocuit, cu aprobare oficială, în activitatea din farmacie de

¹ Obișnuită era doar prezența moașelor, care presupunea doar absolvirea unei curs anume (efectuat uneori la Pesta), pentru a se bucura de recunoaștere oficială, respectiv pentru a deveni și „*diplomate*”, adică atestate pentru practicarea acestei profesiuni, la nivelul diferitelor tipuri de așezări omenești, cu o pregătire superioară doar pentru orașele mari. O reclamă găzduită în 1838 de *Gazeta Transilvaniei* surprinde pozitiv prin conținut: „*Mai jos subscrisa, născută în Viena, încredințată de cunoștințele sale cele practice a da ajutoriu la naștere de prunci, câștigate în vestita universitate din Pest[a], cunoscând și limba nemțească, își ia îndrăzneală de a se recomanda la C. Public de aici, cu cel mai nepregetat ajutoriu zioa și noaptea și încă pentru cei săraci fără nici o plată. Francisca Secbotini, moașă diplomată de Pest[a], lăcuește în Ulița Nouă, în casa Senatorului Marienburg*” (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 10 din 14 mai 1838, p. 40). Acesta era un caz special, de pregătire înaltă a unei moașe, însă de obicei dreptul de a practica oficial o astfel de îndelencire se acorda mai ușor (pregătirea era mai puțin pretențioasă), la nivelul comunităților de la țară, pregătirea moașelor stând în atenție oficială încă din cursul secolului al XVIII-lea, cel puțin.

² Samarian 1938, p. 536-537.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*. Semnificativ detaliu. Probabil, Cecilia Verojinsca își obținuse atestatul profesional tot acolo, adică la Viena, înainte de 1826!

soția sa, care și ea era atestată pentru o asemenea meserie, cum s-a specificat anterior. Totuși, în chip îndreptățit, această Cecilia „Wirozinska” a fost considerată „*cea dintâi femeie spițeră leguită de la noi*”⁶, adică de pe teritoriul actualei României. E interesant că tot pe la 1833 era amintită la Iași o moașă, atestată ca atare, „*Verojinska*”⁷, făcând parte, probabil din aceeași familie!

Generația de la 1848, cu elanurile sale de reformare democratică a societății românești, a conturat idealul egalizării condițiilor de învățământ, pentru toți copiii și tinerii, indiferent de sex, așa cum reiese, pentru Transilvania, și din crezul lui George Barițiu, formulat în presă și supus dezbaterii publice în 1853⁸, dar principiile progresiste nu s-au materializat decât încet și cu greu.

Conform unor evaluări sintetice relativ recente, datorate Ligiei Dănilă, în general, pe la mijlocul secolului al XIX-lea, peste tot în lume, statul femeii era unul de inferioritate⁹, ca o realitate a vieții de zi cu zi și ca o consecință a statutului lor juridic și legal, consfințit prin tradiție și stipulații legale, mereu reiterate în litera lor învechită.

Pe firul prezentării, cu obiectivitate, a aceleiași realități, autoarea menționată releva următoare aspecte ale mișcării de emancipare, în general, a femeii de pe teritoriul actual al României: „În perioada anterioară anului 1918, mișcarea feministă a parcurs o etapă de coagulare în care rolul principal l-au avut saloanele, asociațiile sau grupările cu preocupări intelectuale și culturale, urmărind accesul femeii la educație. Acesteia i-a urmat etapa influenței

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Dănilă 2009, p. 108: în Proclamația de la Islaz, art. 16 se preconiza: „condiție egală și întreagă pentru românul de amândouă sexele”, însă ea nu era reală în privința posibilităților de instrucție.

⁹ Dănilă 2009, p. 94: „Starea de inferioritate a femeii la mijlocul secolului al XIX-lea, în plan legislativ, juridic, civil, era răspândită pretutindeni în legislația statelor, în practica politică și juridică” (*ibidem*, p. 105, 106). „La mijlocul veacului al XIX-lea, statutul femeii era strâns legat de grupul social din care provenea și în care trăia”; „Femeia are un statut care nu poate fi separat de grupul familial din care provine. Ea poartă cu sine o parte a patrimoniului tatălui; prestigiul familiei acestuia îl transmite urmașilor săi ce au exclusivitate la moștenire”; ele nu pot păstra numele familiei, dar îl pot transmite, cu acordul soțului, asupra unuia dintre copii etc. Și observăm că Vilma Papp a avut tendința de a reveni la numele său de familie, după moartea soțului ! Se releva faptul că după 1830-1840 încep să se înființeze școli (pensioane), pentru fete, iar unele ajung și în Țările Române să își agonisească o frumoasă zestre intelectuală, să își cultive în chip admirabil diferite talente (cele din high-life-ul societății desigur), ceea ce a contribuit la modificarea înceată a opticii comune asupra condiției femeii în societate, dar, în general, statutul său de inferioritate era menținut, în proporție foarte mare, și la sfârșitul secolului al XIX-lea, din cauza faptului că femeile nu puteau avea independență economică, chiar dacă ar fi muncit fiind salarizate mult inferior comparativ cu bărbații, ceea ce contribuia la perpetuarea a stării „de dependență a femeilor din clasa de mijloc de soții lor” etc. (*ibidem*, p. 108; vezi și Zaharia 2004, passim).

exercitate de către femeile care au studiat în străinătate și care, întorcându-se în țară, au fost hotărâte a schimba starea defavorizată a femeii¹⁰.

În 1894 se creaa prima organizație statornică a femeilor din țara noastră: *Liga femeilor din România*¹¹, al cărei statut reliefa, la modul concret, care era cauza menținerii femeilor în inferioritate, anume imposibilitatea de a se instrui sau de a profesa anumite meserii (spre care s-ar fi putut totuși îndrepta), în condiții de egalitate cu bărbatul „... femeia nu avea posibilitatea de a urma licee de stat”, „pentru a putea urma la Universitate”, iar dacă ar fi făcut studii universitare, pe spese proprii tot nu ar fi putut profesa: „dacă termină Universitatea și obține aceleași titluri ca și bărbatul e pusă în imposibilitatea de a-și exercita meseria”¹², din pricina statutului său juridic și a preconcepțiilor existente în legătură cu ea.

Este chiar epoca, în care, sensibil ulterior, până în 1899/1900, Vilma Papp obține, la Budapesta, atestatul pentru profesia de „dentist”, ceea ce o așează într-un evident pionierat, în practicarea de către femei a acestei profesii.

¹⁰ Dănilă 2009, p. 94. Se releva, de exemplu, în contextul amintit, rolul femeilor, de pe întreg teritoriul românesc, inclusiv al celor din zona Munților Apuseni, în susținerea războiului pentru cucerirea independenței țării față de Imperiul otoman, în 1877-1878, când implicarea lor a fost remarcabilă (în acțiunile de sprijinire a activității *Crucii roșii* și, mai mult, prin crearea de asociații, reuniuni, a unui spital particular, participarea la acordarea asistenței medicale și de ajutorare a răniților, sau a membrilor familiilor, inclusiv ale celor căzuți în luptă etc.). Prin elanul participantelor și eficiența practică a acțiunilor lor, se anunța schimbarea potențială, tot mai reală, a statutului lor de până atunci, prin dovedirea utilității în afara căminului familial și ieșirea lor pe arena acțiunilor sociale, prin acțiuni de major interes național, într-un spirit cu totul nou, față de trecut. Acțiunea respectivă a pornit din Moldova, dar a avut ecou în toate teritoriile locuite de români: „Cu unitățile militare de la Iași au venit la Turnu Măgurele în personalul sanitar alături de doctorul Ludovic Rus, infirmierele Eliza Codreanu, Zoița Gheorghe, directoarea spitalului Eliza Vârnav Liteanu și Maria Rosetti-Roznovanu, președinta comitetului. Spitalul «Santa Maria» a fost amenajat în casa Elenei Mălinescu. Exemplul femeilor din Iași a fost urmat de cele din Bacău, Botoșani (conduse de Catinca Buzdugan), Tecuci, Roman, Huși, Fălțiceni, Piatra Neamț, Galați, Vaslui și Bârlad. Au mai funcționat comitete în județele Brăila, Buzău, Dâmbovița, Romanși, Ilfov, precum și în orașele Râmnicu-Sărat, Ploiești, Târgoviște, Urziceni și Câmpulung. Comitetul femeilor din capitală a fost condus de Maria Rosetti-Roznovanu. Din acest comitet au făcut parte soții de medici: Elena Dumitrescu, Elena Fialla, C. Teodorescu, Eliza Petrescu, Maria Polizu, care în 1878 au constituit Societatea femeilor române pentru protejarea orfanilor de război” etc. (Dănilă 2009, p. 95). *Comitetul de femei* de la Sibiu, constituit și el în acest context (ca de altfel și la Cluj, Făgăraș, Oradea, Năsăud etc.), în frunte cu Iudita Măcelariu (precum și Maria Hannia, Caliope Boiu, Maria Cosma, Agnes Popa), a fost dizolvat de către autorități, ca de altfel și celelalte organisme de același tip constituite în Transilvania, dar femeile și-au continuat strângerea de ajutoare pentru luptătorii români, ca persoane particulare (*ibidem*), inclusiv cele din Alba Iulia sau Abrud. Presa românească, inclusiv *Familia* sau *Gazeta de Transilvania*, reliefează rolul special al acestor inițiative, general-românești, datorate femeilor.

¹¹ Dănilă 2009, p. 99.

¹² *Ibidem*.

Condițiile în care se putea accede, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, la practicarea unor meserii considerate până atunci „masculine” ne sunt prezentate într-o știre publicată de ziarul *Unirea*: „Ministrul de culte ung[ar] în înțelegere cu ministrul de interne a adresat o ordinațiune către toate municipiile în care se spune, că pe baza hotărârii prea înalte de la 18 novembre 1895 pot fi permise femeica practicante de farmacie. Primirea se poate face înse numai din timp în timp, arătându-se ministrului studiile pregătitoare ale candidatei, precum și părerea fîscului municipal”¹³. Era evident că, în ciuda unor restricții administrative, din acest moment li se deschidea, în premieră, și femeilor posibilitatea practicării meseriei de farmacistă, desigur după efectuarea unei perioade de practică care le pregătea suficient pentru a exercita o astfel de profesie.

Din acest text reiese cu claritate faptul că, în întreaga împărăție bicefală, această ordonanță a primirii femeilor în rândul tagmei profesionale elevate a farmaciștilor se făcuse cu inerente îngrădiri în condițiile în care prea puține femei puteau dovedi că aveau o pregătire profesională în acest domeniu de activitate, înrudit cu medicina. Și nu era doar o barieră trecută atunci. În cursul anului 1897, cu aplicabilitate abia din anul școlar următor (1897/ 1898), s-a legalizat, în Austro-Ungaria, accesul femeilor la studiul filozofiei în universități și, tot atunci, într-o manieră și mai restrictivă, la studiul propriu-zis al medicinei (mult mai moderat însă, îngăduința respectivă fiind de fapt în funcție de planul de învățământ al facultăților de medicină din imperiu¹⁴). Din nou știrile variate oferite de ziarul *Unirea* ne precizează starea reală și schimbările vremilor, modificarea mentalităților vis-à-vis de dezvoltarea profesională a femeilor: „Ministrul de culte austriac a permis ca începând cu anul școlastic viitor să se poată înscrie la facultatea filosofică a universităților și femei. Înscrierea la facultatea de medicină se va regula deodată cu planul de învățământ pentru această facultate”¹⁵.

Deschiderea pare una mai amplă, la ea articulându-se și politica didactică promovată în împărăția țarilor, tot atunci preconizându-se deschiderea la Petersburg a unui Institut de profil, care părea mai degrabă a pregăti pentru

¹³ *Unirea*, Blaj, Anul VI, nr. 35, 29 august 1896, p. 277.

¹⁴ Atitudine restrictivă vis-à-vis de practicarea meseriei de medic de către femei se manifestă și în Franța, asupra unei absolvente din 1867 „o francesă teneră” care „a studiat medicina și depunundu esamenele de succesu eminente, guvernulu a împuternicit-o să poată practica medicina și i s-a recomandat să meargă în Algeria, unde ar fi foarte bine primită, căci bolnavele de acolo nu potu primi medici în harem” (*Familia*, nr. 19 din 7/19 mai 1867, p. 231). Era o recomandare totuși, nu o impunere, deși discriminarea este mai mult decât evidentă!

¹⁵ *Unirea*, Blaj, anul VII, nr. 14, 3 aprilie 1897, p. 109. O beneficiară a acestei deschideri a universităților a fost și Valeria Curtuțiu, fiica „advocatului Curtuțiu din Arad”, care „studiază medicina” și se numără printre cei distinși pentru diligență cu ocazia aniversării a 266 de ani de la crearea universității din Budapesta (*Telegraful Român*, nr. 49 din 3 mai 1901, p. 203).

început asistente medicale: „Regimul rusesc la începutul proximului an scolastic viitor va deschide la Petersburg un institut anume p[en]t[ru] cualificarea femeilor în arta medicală. Între condițiile de primire în acel institut sunt și acestea: aspirantele să fie creștine și să nu aibă mai puțin de 20 de ani, nici mai mult de 35 ai etății. Concursul pentru primirea în institut de pe acum e foarte mare”¹⁶.

În legătură cu emanciparea pe plan educativ și profesional-științific a femeii, la sfârșitul secolului al XIX-lea, este simptomatic și următorul citat: „În mișcarea de emancipare a femeii secolului al XIX-lea, un pas foarte important a fost obținerea permisiunii de a frecventa cursuri universitare și, mai ales, de a le absolvi. Această dorință devenise tot mai puternică în rândul fetelor care absolviseră un gimnaziu. În 1895, a fost acordat dreptul femeilor din Imperiul Austro-Ungar de a fi admise ca auditoare libere, fără a putea trece doctoratul. Cererile de înscriere în învățământul superior ale femeilor necesitau analize temeinice. Însă deschiderea sistemului superior de învățământ era realizată, după 1900 apărând, în cadrul Universității din Viena, femeile profesori universitari”¹⁷.

De acest fenomen înnoitor al deschiderii accesului femeilor înspre profesiuni, care până atunci le fuseseră interzise, implementat în ținuturile centrale și chiar extrem răsăritene ale Europei, se poate lega și opțiunea Vilmei Papp din Abrud, de a profesa meseria de tehnician dentar¹⁸. Cercetările

¹⁶ *Unirea*, Blaj, Anul VI, nr. 19, 9 mai 1897, p. 153.

¹⁷ Barna 2013, p. 297. Aceeași autoare populariza și următoarea informație de ziar, de care va fi avut știre și Vilma Papp, cu probabilitate: „Universitatea din Cluj anunța începerea unui curs de moșit la 12 ianuarie 1890. Cursul dura 5 luni, iar pentru femeile sărace din Ardeal se dădeau stipendii de câte 15 fl. pe lună” (*ibidem*, p. 300). În *Gazeta Transilvanei*, din 1881-1885 se publicau și știri despre primele femei medici, informații care i-ar fi putut parveni inclusiv Vilmei Papp, deși era foarte tânără: „Trei femei medici erau nominalizate în gazeta brașoveană: doamna Perre, absolventă a facultății de medicină din Paris, ce își lua diploma de doctor în Medicină și chirurgie în 1881, doamna Ribi Rszya Kstuiarow, o musulmană, doctor în Medicină, ce se afla în serviciul Crucii Roșii, și domnișoara Maria Farne, prima femeie medic a unei curți regale, aleasă de regina Margareta a Italiei” (*ibidem*, p. 301).

¹⁸ În legătură cu statutul femeii în mediul săsesc transilvan vezi Ittu 2011, p. 341-349. Menționăm, că în acest mediu nu a fost semnalată nici o încercare a vreunei femei de a practica meseria de tehnician dentar, în preajma anului 1900 (era vorba doar despre meseriile de învățătoare, artistă - cântăreață sau pictoriță, privite cu imensă reticență de opinia publică săsească și cu greutate recunoscute ca atare etc.) ceea ce o așează pe Vilma Papp, într-o interesantă poziție, de precursoră, în acest domeniu, prin raportare la întreaga Transilvanie (!). Mai reținem câteva aspecte interesante, din acest studiu, foarte util pentru reconstituirea atmosferei de epocă în cadrul căreia femeile săsoaice viețuiau în Transilvania, îndeosebi, de exemplu, faptul că în Germania, femeile au fost admise în facultățile de farmacie abia în 1899-1900, conform unei știri, din 6 ianuarie 1900 (sub titlul *Die Frauen und des Apothekeberuf*), din *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, nr. 7922, p. 15 (*ibidem*, p. 345), dar acest lucru nu se aplica în Transilvania, după cum nu se punea încă nici problema acceptării femeilor în avocatură, ca în Germania (!) etc. Autoarea

documentare ulterioare, vor scoate la iveală, cu probabilitate, noi informații, referitoare la viața și activitatea Vilmei Papp, dar până atunci merită să semnalăm doar câteva aspecte ale acestui subiect de cercetare inedit, pe care le cunoaștem până la ora actuală.

Într-o primă etapă a cercetării, figura, activitatea și destinul Vilmei Papp se reconfigurează, grație unor piese documentare intrate în colecția muzeului albaiulian, ca urmare a unei interesante și valoroase donații, cea a doamnei Valentina Achim, din Alba Iulia, care ca soție a nepotului Vilmei Papp (arhitectul Traian T. Achim, cu semnificativă activitate desfășurată la Deva), ne-a și relatat mai multe întâmplări și fapte din biografia celei evocate, pe care le vom menționa pe parcursul lucrării de față.

Alte informații, prea puține din păcate, au putut fi reperate în alte surse documentare, cu trimitere directă, sau mai mult indirectă, la biografia și domeniul de activitate al celei menționate.

De obârșie, Vilma Papp provine dintre locuitorii Abrudului, unde s-a născut în data de 20 iunie 1867¹⁹, fiind româncă, în ciuda prenumelui Vilma, cu care a fost botezată și a numelui de familie înscris în acte cu ortografie maghiarizantă, sub forma Papp²⁰. La rândul său, deși era româncă, și-a botezat

studiului mai dădea importante informații legate de crearea și funcționarea unor *școli pentru fete*, care erau doar parțial innoitoare, deoarece le pregăteau pe fete mai mult pentru viitorul lor rol de femeie casnică, precum și pentru meserii manuale sau domestice, inclusiv pentru cea de servitoare (dar și așa, apariția acestora a constituit un element de progres, care a servit la emanciparea femeilor transilvane, într-un ritm mai lent desigur decât în alte părți ale lumii): „La sfârșitul verii anului 1899, în «Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt» găsim o serie de anunțuri privind înscrierile la diverse școli sau cursuri destinate pregătirii femeilor. Astfel, în ediția din 27 august doritoarele sunt invitate a se înscrie la «Școala de lucru de mână», «Frauenarbeitsschule», situată în Kreuzgasse 14 (str. Crișanei) și condusă de domnișoara Filtsch. Școala pregătea elevele în domeniul croitoriei, broderiei și tricotajelor, predându-se și tehnici de realizare a dantelei fine, precum frivolité și klöppeln (franc. faire aux fuseaux; engl. bobbin lace making). Interesul pentru lucrul de mână pare să fi fost destul de mare, fapt dovedit de existența unei a doua școli cu același profil, deschisă în Hundsrücken nr. 13 (str. Al. Odobescu) și condusă de Marie Wolff. «Școala de servitoare», «Dienstbotenschule», situată în Armbrustergasse (str. Arhivelor) și condusă de doamna Bertha Jüstel, pregătea personalul casnic pentru familiile cu dare de mână, iar «Școala de menaj», «Haushaltungsschule» a Christinei Schuster din Schwimmschulgasse nr. 9 (str. Școala de înot) pregătea tinerele femei atât din punct de vedere practic, cât și teoretic, pentru rolul de bună gospodină. Deoarece cursantele «Școlii de servitoare» proveneau în majoritatea cazurilor din mediul rural, li se organizau duminica, pe timp de iarnă, reuniuni la sediul școlii, în cadrul cărora le erau predate și reguli de bună purtare în societate” (*ibidem*, p. 344).

¹⁹ Pe piatra sa de mormânt, din Cimitirul ortodox din Alba Iulia - Centru, a fost trecut anul nașterii 1866, ceea ce pare însă eronat, prin comparație cu un document descoperit de noi la Serviciul Județean Alba al Arhivelor Naționale, în care se specifică data exactă a nașterii sale, 20 iunie 1867 (SJAAN, fond *Prefectura Județului Alba. Comisia administrativă*, acte inventariate, dos. 1/1919, f. 4).

²⁰ Nu există, din păcate, prea multe informații despre locuitorii Abrudului, la sfârșitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea, reunite în bibliografia de specialitate. Merită să trecem în

una din fiice Iudita, nume, de asemenea mai rar printre români, în general (în mediul românesc transilvan al secolului al XIX-lea el era destul de răspândit, ca un nume de inspirație biblică, agreat în pătura cultă, deși influența părea a veni dinspre maghiari!). Tot așa, a fost și adeptă a confesiunii ortodoxe, pe care și-a menținut-o și după căsătorie, chiar dacă soțul său a fost greco-catolic.

În sursele bibliografice de până acum, ca posibili membrii ai familiei sale (*Popp* sau *Papp* și observăm că dublarea consoanei ar fi putut corespunde nu numai unei simple maghiarizări a numelui de familie ci, chiar unei obârșii nobiliare armaliste, care și ea ar justifica, cu probabilitate, o astfel de ortografie de epocă, mai pretențioasă!), găsim, de exemplu, în martie-aprilie 1880 semnarea unui „*Alexandru Popp*”, „*casierul bisericii greco-ortodoxe*” din Abrudul propriu-zis și tot atunci și în același context a unui localnic, implicat

revistă, totuși, câteva date mai importante despre cele două comunități românești din Abrud-oraș și Abrud-sat, pentru a lega biografia Vilmei Papp de istoria comunității mai largi, din care a făcut parte. În 1733, populația românească a Abrudului, înregistrată de *Conscripția lui Ioan Inochentie Micu Clain*, era de 132 capi de familie (aproximativ 660 suflete), în frunte cu 3 preoți uniți: Nicula, Ștefan și un alt Nicula, precum și preotul neunit Avram (Abraham) (Josan, Fleșer, Dumitran 1996, p. 29). În 1750, *Conscripția lui Petru Pavel Aaron* înregistra 2500 suflete - sporul demografic pare semnificativ față de 1733 (dar, cu probabilitate, anterior nu fuseseră înregistrați toți locuitorii români, simpatizanți sau nu ai greco-catolicismului, din zona orașului; uneori cei din Abrud erau conșcriși împreună cu cei din Roșia Montană!), 3 biserici, 5 preoți funcționi, 2 cantori, 4 crâșnici și un teren intern bisericesc (*ibidem*, p. 78). În 1760-1762 se înregistrau, la Abrud-sat, Abrud-oraș și la Roșia Montană: 4 preoți uniți, cu 16 familii de aceeași confesiune, sub păstorie; 5 preoți neuniți, cu 739 de familii în subordine; 1 biserică dată spre uz uniților; 2 biserici concesionate neuniților; fânețe bisericești de 16 care; 3 case parohiale (date care reflectă răsturnarea de situație confesională petrecută în zonă în timpul răscoalei lui Sofronie îndoșebii; *ibidem*, p. 92). *Conscripția ortodoxă* din 1766 înregistra, din nou prin raportare la cele 2 comunități românești ale Abrudului și la cea de la Roșia Montană, un număr de 1800 credincioși, de aceeași confesiune, dintre care 995 erau bărbați, iar 805 femei (*ibidem*, p. 96). Conform unei *Conscripții ortodoxe* din 1767, la Abrud-oraș funcționau 2 preoți (Nicolae Popovici, originar de la Câmpulung, din Valahia și Lazăr Popovici, originar din Hălmagiu), iar la Abrud-sat, tot 2 preoți (Nicolae Călugăr, originar din Alba Iulia și Ivantie Cernățean, fiu al locului, respectiv din Abrud-sat) (*ibidem*, p. 104). În 1805, în ceea ce privește ortodoxia, se înregistra următoarea situație: în Abrud-oraș (centrum oppidi) funcționau preoții Nicolae Adamovici, hirotonit în Transilvania, în 1790 și Dimitrie Adamovici, hirotonit la Arad în 1798, care împreună cu omologii lor de la Corna și Roșia Montană păstoreau o comunitate de 403 capi de familie (aproximativ 2015 suflete); la Abrud-sat (Metallurgorum), cu 396 capi de familie, slujea Daniel Jurca (Zsurka), hirotonit în Transilvania în 1797, pentru ca în Abrudul-sat propriu-zis, cu 216 capi de familie, să slujească Simeon Felea (Felja), hirotonit în Transilvania în 1793 și Ioan Golguț (Golgut), hirotonit tot acolo și atunci (*ibidem*, p. 114-115). În 1831, se înregistrau la Abrud-oraș, localitate multiconfesională și multiethnică, 3498 de locuitori, precum și 1 biserică romano-catolică, 1 biserică reformată, 1 biserică unitariană, 1 biserică greco-catolică, 1 biserică ortodoxă („greco-disunită”), iar în Abrud-sat, cu 2955 locuitori, existau 1 biserică greco-catolică și 4 biserici ortodoxe etc. Preeminența aceasta evidentă a ortodoxiei în zona Abrudului, încă dinaintea jumătății secolului al XIX-lea, ne explică, indirect, de ce și Vilma Papp, născută acolo la 1867, a avut aceeași apartenență confesională și de ce și-a păstrat-o de-a lungul întregii vieți, deși soțul său a fost greco-catolic!

inclusiv în activitățile *Astrei* locale, cu același nume de familie: „*Petru Popp*”²¹. În 1895-1896 era amintit, în calitate de administrator protopopesc la Abrud, „*Petru Popovici*”²², ca slujitor al bisericii ortodoxe din zonă și ne întrebăm dacă nu este o legătură între acesta și *Petru Popp*, amintit anterior?

Ca atare, ca născută în 1867 la Abrud, putem considera că Vilma Papp a parcurs treptele instrucției primare la nivelul posibilităților locale, ale anilor 1874/1875 – 1878/1879. În același cadru va fi urmat și clasele următoare, isprăvindu-și educația de 7 clase, prin 1882, dacă nu va fi fost trimisă de pe la 1877/ 1878 la o școală mai bună, care ar fi putut echivala cu un gimnaziu (!).

Cursurile sale gimnaziale vor fi debutat cel târziu în 1882, dacă nu anterior, pentru că, ne putem imagina, având o situație materială destul de bună, familia se va fi gândit să îi asigure o educație superioară instrucției primare, sau celei de 7 clase.

Ne întrebăm, ca atare, dacă Vilma Papp nu a putut absolvi un gimnaziu, după 1882 (sau începând chiar de pe la 1877-1878), pentru ca mai apoi, pe baza acestuia, să fie acceptată la Budapesta pe lângă un dentist renumit al vremii, dr. Neufeld, pentru a-și efectua stagiul de practică și a obține atestatul de practicantă a meseriei de tehnician dentar?

De asemenea, trebuie să presupunem că ea s-a măritat la cel puțin 18-19 ani, de vreme ce la 24 de ani, în 1891, avea al treilea copil, ceea ce însemna că această căsătorie a trebuit să aibă loc prin 1885-1886 (imediat, eventual, după încheierea studiilor, care echivalau cu cele gimnaziale), cu solicitarea și primirea unei dispense religioase, din partea fiecărei biserici de care aparțineau mirii, deoarece soțul său, Grigore Suciu²³, a fost greco-catolic și, în ciuda ofierii căsătoriei, ea nu și-a pierdut calitatea de credincioasă greco-orientală (deci nu a

²¹ Chira 2015, p. 84.

²² *Ibidem*, p. 138. Același Petru Popovici, „*protopresbiter și paroh*”, funcționa la „*Abrudbánya*” și în 1915, de exemplu (*Calendariu* 1915, p. 48). Să fi fost Vilma Papp înrudită cu aceasta?

²³ În legătură cu familia soțului nu găsim de asemenea informații bibliografice concludente, prin raportare la locuitorii Abrudului, iar cercetările de arhivă sunt anevoioase. De exemplu, printre membrii *Astrei*, ai despărțământului VII, Abrud-Câmpeni, din 1911-1912, îl găsim pomenit pe „*Suciu Gheorghe, protopop în pensie, Abrud*”, pe care îl considerăm greco-catolic (de altfel pentru 1914 el este menționat ca „*protopop greco-catolic pensionar din Abrud*”) (vezi Chira 2015, p. 205 și 232) și îl corelăm de parohul locului de mai târziu *Iuliu Suciu* (*Șematismul* 1929, p. 53), care ar fi putut fi fiul celui dintâi. Gheorghe Suciu, protopopul, a trăit în anii 1841-1919 (Josan, Fleșer, Dumitran 1996, p. 296). O biografie a sa, până la 1900 se poate vedea în *Șematismul* 1900, p. 361 și 770 (hirotonit la Gherla, în 1900 era viceprotopop al Indolului etc., dar vedem că mai apoi s-a stabilit la Abrud, unde a și fost înmormântat). Să fi făcut parte soțul Vilmei Papp, *Grigore Suciu*, înregistrat ca „*funcționar*” în 1891, din această familie de slujitori ai bisericii greco-catolice (dacă ulteriorul preot de la Abrud *Iuliu Suciu* îi va fi fost fiu lui Gheorghe Suciu), iar fostul protopop al Indolului să se fi stabilit la Abrud (dar asta numai după 1900, când Grigore Suciu nu mai trăia, dar familia acestuia, respectiv cea a Vilmei Papp era aici), tocmai și pentru că avea în zona aceasta vreun apropiat, eventual vreun fiu, mai mare, altul decât *Iuliu Suciu* (poate Grigore Suciu)?

trecut la religia soțului, ceea ce corespundea unei evidente emancipări a condiției femeii, la vremea respectivă)! În 1897, numele său părea a fi cel de Vilma Suciu, așa cum i-l scriau tinerii studioși din Blaj, care o invitau la un spectacol de teatru, de diletanți, în 23 iunie, acel an (dar ne întrebăm dacă soțul său mai trăia, în acel moment, de vreme ce invitația îi era adresată numai ei, nu și soțului, cum s-ar fi căzut?; blăjenilor, totodată, le putea fi mai familiar faptul că fusese căsătorită cu greco-catolicul Grigorie Suciu, mai ales dacă acesta se trăgea din neam preotesc, și era firesc să i se adreseze cu acest nume de familie, de după căsătorie, chiar dacă în acel moment soțul său nu mai trăia și ea era văduvă; abruzenilor însă ea le era cunoscută mai ales cu numele său dinaintea căsătoriei, Papp sau Pop).

Apoi, în 1898, când, în mod cert, era încă măritată (sau mai de grabă soțul său murise de puțin timp, probabil în anul anterior), primea o invitație personală din partea *Epitropiei Bisericii greco-ortodoxe* din Abrud, la un *Bal filantropic*, organizat „*in favorul sf. biserici*”, în data de 7/ 19 februarie, același an, pe verso-ul acestei invitații, tipărită, fiind scris, caligrafic, cu mâna și cerneală ferogalică: „*Stim[ata] Do[a]mna/ Wilma Pop m[ăritată] Suciu/ in/ Loco/*”. Tot în același an, primea din partea *Reuniunii femeilor române din Abrud, Abrud-sat și jur*, o invitație, din nou personală, „*in favorul scólei de fetițe rom[ânești] din Abrud*”, cu următorul text manuscris pe verso: „*Stimabilei Do[a]mnei/ Vilma Suciu n. Pop/ Loco/*”. Invitația *Tinerimii universitare române din Abrud și jur*, pentru participarea la o „*producțiune tetrală*”, în data de 7 august 1898, îi era adresată, din nou, în exclusivitate²⁴, cu următorul înscris manuscris de pe verso: „*D[omniei] sale/ Doamnei/ Vilma Pop Suciu/ Loco*”.

Mai interesantă, decât toate aceste invitații din 1898, prezentate anterior, este cu siguranță, cea primită din partea *Comitetului parohial al bisericii greco-catolice din Abrud*, de-a lua parte, eventual contra taxă și de data aceasta (considerăm noi), la „*Petrecerea de Vera*” din „*«Praterulu» Abrudului*”, în data de 24 iulie, stil nou, 1898 (în caz de ploaie în 31 iulie), care îi era adresată, cu următorul text manuscris: „*P[...?] T[...?] D[oa]mna/ Vilma Suciu/ Loco/*”, ceea ce ne face să credem că oficierea căsătoriei sale religioase se făcuse, totuși, în registrele bisericii menționate din Abrud, după religia soțului, oricum în deplină legalitate (!) (deși soția își păstrase în continuare apartenența la religia ortodoxă și, se pare, inclusiv numele său inițial de familie), doar că în acel moment soțul

²⁴ Gândim, din nou, dacă era acesta un semn că soțul său nu mai trăia, în 1898 sau Vilma, cum ne apărea ea și în 1897, era o personalitate mai pregnantă, pe plan local, decât soțul său, pur și simplu, și primea individual invitații, ceea ce însă nu corespundea deloc cutumelor protocolare ale vremii, iar numele de familie, sub care i se adresau cei din jur, pare a evolua dinspre forma fermă *Suciu*, din 1897, înspre forme mixte (*Suciu Pop, Pop Suciu*), care îi subliniau însă tot mai mult numele de față, *Pop*, pentru ca imediat după aceea să se generalizeze, de prin 1899-1900, vechiul ei nume de familie, *Pop (Papp)*, sub care va fi mereu denumită, de atunci mai apoi, până la sfârșitul vieții!

său nu mai trăia (divorțul trebuie eliminat, ca variantă de interpretare, în acest caz deoarece întotdeauna Vilma s-a considerat văduvă și nu a mai fost căsătorită decât cu Grigore Suci!), pentru că altfel o astfel de invitație ar fi fost adresată capului familiei, sau oricum ambilor soți (iar dacă actul căsătoriei nu ar fi fost perfect legal, era puțin probabil ca greco-catolicii să o invite la atât de consecvent, în anii menționați, la manifestările lor, mai ales că soțul părea a nu mai fi în viață)! Observăm de asemenea că, pe nici una din aceste invitații, din 1898, nu se specifică faptul că ar fi fost, în anul respectiv, dentistă și aceasta pentru că încă nu juca un astfel de rol, în comunitatea locală respectivă (nu obținuse încă brevetul profesional, pe baza căruia putea profesa o astfel de meserie), cum nu se petrecea acest lucru nici în cazul celor din anii 1899-1900!

Cea mai veche invitație din colecție păstrată, care i-a fost adresată cu *specificarea noii sale îndeletniciri*, era cea din 3 ianuarie 1901, în legătură cu „*Producțiunea musicală și declamatorică*”, din „*sala cea mare a otelului «Detunata»*”, pentru data 8 ianuarie, același an, în cadrul căreia era pusă în scenă și piesa *Ruga de la Chiseteu*, de Iosif Vulcan, pe verso-ul căreia s-a scris de mână, cu cerneală ferogalică: „*Stimabilei Doamnei/ Vilma Pop/ dentistă/ Loco/!*” (fig. 1).

Ar fi de presupus, în acest context, că soțul Vilmei Papp murise prin 1898 (sau sensibil anterior; nici în 1897 nu părea a mai trăi²⁵), ceea ce o va fi determinat să își aroge un nou rol existențial, prin raportare la necesitățile familiei sale, în cadrul căreia avea de crescut și lansat în viață 3 copii, 2 fete și un băiat, anume unul lucrativ și aducător de câștig material, absolut necesar, în acest context familial văduvit de prezența tatălui (!). Astfel, putem crede că, în aceste circumstanțe, Vilma Papp s-a orientat, la peste 30 de ani, după moartea soțului (!), înspre însușirea cunoștințelor și practicii de tehnician dentar, meserie lucrativă nefeminină, care presupunea și însușirea unui fond de cunoștințe științifice sau tehnice, nespecifice universului feminin, dar aducătoare de profit economic, pentru că, deja, chiar de la începutul anului 1901, cabinetul său dentar

²⁵ Deoarece în 20 iunie 1895 Vilma Papp își legaliza, numai pe numele său, proprietatea asupra titlurilor miniere ale familiei („*Két egész bányarézevényyel*”) (fig. 2), corespunzătoare pentru 2 cuxe (participațiuni la exploatarea minieră) întregi, putem crede că acest lucru se petrecea după decesul soțului și, în aceste condițiuni, acesta s-ar fi petrecut, nu în 1897, sau 1896 (cum aproximasem anterior), ci chiar în anul 1895! Faptul că Vilma Papp a avut proprietate în titluri de valoare la minele de aur de la Abrud și Zlatna se știa foarte bine din tradiția familiei, inclusiv că a lucrat dantură cu aur sau că iubea mult bijuteriile valoroase, din aur de preferință. De altfel ea însăși avea o colecție bogată de bijuterii proprii, pe care însă era dispusă să o împrăști, oferind cu larghețe piese din ea, unora sau altora. Un episod, nu prea fericit, a fost când slujnica casei, de pe strada Moșilor, din Alba Iulia, a găsit un lingou de aur, lăsat așa la întâmplare, într-un pupitru al său, când regimul politic începea deja să se schimbe în România și o astfel de posesiune sau neglijență își putea atrage mari neplăceri!

din Abrud să și fie pus în funcțiune, iar cariera sa profesională nouă să înceapă din acest moment.

Oricum nu ne este clar, încă, ce legătură de rudenie a existat între *Roza* și *Ioan Pop*, pe de-o parte, și *Vilma Pop* sau *Papp*, pe de altă parte, în condițiile în care în tradiția familiei, celebra și iubită *Roza Pop* din Abrud, care apărea și în câteva fotografii păstrate cu grijă, inclusiv îmbrăcată cu un costum popular, specific zonei (dar orășenizat, nețărănesc totuși, comandat probabil în mod special de deținătoare pentru manifestările culturale și naționale din oraș și împrejurimi!) care s-a păstrat la Alba Iulia, în casa profesorului Traian Achim, pentru a fi donat în cele din urmă, Muzeului Unirii, era „mătușa *Roza*” (o mătușă prin alianță, totuși, dat fiind că numele de familie al soțului său, *Ioan Pop* era identic cu cel al *Vilmei*, dinainte de căsătorie, ceea ce ar fi putut însemna că *Vilma a fost sora lui Ioan Pop*²⁶!

Vilma Papp s-a considerat întotdeauna româncă (cu mândrie, se poate afirma și numele său de familie era în mod evident **Pop**) și chiar poate fi considerată o militantă și susținătoare a cauzei naționale în zonă²⁷, mărturie în acest sens stând numeroasele invitații la manifestările culturale și artistice românești organizate chiar și în alte localități transilvane (*Agnita*, *Hendorf* etc.), la care probabil a participat (oricum adeseori aceste invitații erau însoțite de donații în bani, pe care cea amintită le-a practicat putem crede de altfel încă dinainte de 1901, pentru cauza națională românească, deoarece a avut o stare materială foarte bună!) persoana sa bucurându-se de notorietate, inclusiv pe acest plan al manifestării conștiinței de sine românești a vremii, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea – colecție de invitații, păstrată cu grijă (exact așa cum o orânduise posesoarea lor și legată de aceasta, pentru a nu se risipi) și oferită de asemenea de doamna *Valentina Achim* Muzeului Unirii din Alba Iulia. Semn că notorietatea sa nu era doar în cadrul românesc, ci, se revărsa asupra întregii zone din apropierea Abrudului, inclusiv asupra adeptilor altor confesiuni (și membri ai altor etnii²⁸), ei i-au fost adresate

²⁶ Oricum și *Ioan Pop* pare a fi murit destul de tânăr, iar *Roza* va fi rămas și ea „văduvă”.

²⁷ Deși nu pare a fi fost membră a *Astrei* (*Chira* 2015, passim), nici a *Reuniunii femeilor române din Abrud* (dar acest lucru este mai greu de crezut)!

²⁸ De exemplu, în 1831, Abrudul propriu-zis număra 3498 de suflete de români. Românii ortodocși erau de bună seamă majoritari, existând biserică atât unită, cât și ortodoxă, dar erau prezenți acolo și armeni, evrei, germani, sau maghiari, de confesiunile romano-catolică, reformată, unitariană (care aveau fiecare Biserică separată) etc. Deși existau acolo, putem considera, și evrei, încă de pe la 1831, aceștia nu aveau însă sinagogă, semn că numărul lor putea fi destul de restrâns și la vremea respectivă etc. (vezi *Josan, Fleșer, Dumitran* 1996, p. 127). În cercul Abrudului, erau înregistrați, în 1857, următorii locuitori: 2326 romano-catolici, 6 armeano-catolici, 3840 greco-catolici, 17.947 greco-orientali, 53 evanghelici-luterani; 628 evanghelici-elvetieni; 508 unitarieni; 11 israeliți, ceea ce corespundea unei populații zonale de 25.339 locuitori (*ibidem*, p. 143) etc. Observăm că *Vilma Papp* a crescut și s-a format într-un mediu preponderent românesc, dar

diferite invitații și la acțiunile culturale, sau de divertisment, inițiate de către maghiarii din zonă, bunăoară, de fiecare dată invitata răspunzând acestora, probabil, și cu semnificative donații, dar, sprijinul ei (inclusiv donațiile mai consistente, putem presupune) s-a îndreptat îndeosebi înspre *cauza națională românească*, creându-se, prin personalitatea sa, o veritabilă osmoză între ortodocși și greco-catolici (cei din urmă minoritari desigur, în acest context), pe plan local, ceea ce a contribuit la întărirea și afirmarea, tot mai conștientă de sine, a *elementului românesc*, în *întregimea sa*, în acest teritoriu²⁹.

A practicat meseria de „dentist” la Abrud în primele decenii ale secolului al XX-lea, poate și în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. Astfel, ea a fost doar tehnician dentar, prin calificare, dar și-a deschis un cabinet stomatologic propriu, la Abrud, din anul 1901, gestionându-l singură, ceea ce n-a fost desigur puțin lucru pentru vremea respectivă, adeseori fiind considerată chiar *medic stomatolog-fogorvosnö*, în limba maghiară - deși nu acesta era termenul corect care i se putea aplica!

În Transilvania începuseră să apară gimnaziile pentru fete. „În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea luau ființă la Brașov institute cu programe de învățământ asemănătoare instituțiilor europene. În *Gazeta Transilvaniei* își făceau publicitate Institutul Emiliei Humpel (născută Maiorescu), Institutul Mariei Joanelli și Institutul Henriettei Vautier, care a activat în perioada 1854-1899. Internatul de fetițe al Mariei Belu, situat în strada Hirscher nr. 19, etajul I, anunța, în «Gazeta Transilvaniei» nr. 139 din 26 iunie/ 8 iulie 1893, susținerea examenelor la aritmetică, limba maghiară, igienă, economie, limba română, istorie și geografie, pedagogie, menaj, lucru de mână, țesut. Profesorii erau de la

multietnic și multiconfesional, ceea ce va fi avut, de bună seamă, o influență pozitivă, în ton cu curente de idei înnoitoare ale epocii sale, în configurarea personalității și a concepției sale de viață!

²⁹ Se pare că fiica sa, Iudita, era ortodoxă și s-a măritat, la rândul său, cu Traian Achim, inițial ortodox, devenit ulterior preot greco-catolic celibe la Măgina (din 7 aprilie 1913 și până în 14 martie 1919), iar după absolvirea *Facultății de arte decorative* a *Academiei de artă* din București, ca elev apropiat al lui Costin Petrescu (răstimp în care nu a renunțat la activitatea sa de preot!), și după Marea Unire, să treacă din nou la ortodoxie, să devină profesor de desen, în învățământul liceal românesc, la Aiud și apoi la Alba Iulia, și să se însoare, spre stupoarea protopopului greco-catolic de Alba Iulia, Vasile Urzică, cu ortodoxa Iudita Suci (fiica Vilmei Papp)! Oricum în familia Vilmei Papp exista multă deschidere înspre greco-catolicism, putem crede, deși aderența la ortodoxie pare a fi fost deosebit de fermă cel puțin în cazul său și al celor două fiice ale sale, Valeria și Iudita (nu știm în ce religie fusese botezat fiul Cornel), așa cum nici ginerele său, profesorul și pictorul Traian Achim nu făcea nici o diferențiere între cele două confesiuni ale românilor, cum a dovedit-o pe parcursul întregii sale existențe, destul de tumultoase de altfel (!) (vezi Mircea, Fleșer 2008, p.14-16, 23-24 sqq.). Această atitudine corespundea unei superiorități conceptuale și existențiale, conform căreia naționalitatea nu putea fi disturbată prin accentuarea diferendelor interconfesionale românești, ci, întărită, prin surmontarea lor!

școlile greco-ortodoxe din Brașov (astăzi Colegiul Național «Andrei Șaguna»)³⁰.

Același fenomen se manifesta și în Sibiu: „O altă problemă importantă de pe ordinea de zi a feministelor autohtone era aceea privind înființarea liceelor de fete la Sibiu și Brașov. Pentru ambele instituții de învățământ se creaseră asociații care se ocupau de strângerea fondurilor. În ziarul «Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt», acțiunile asociației sibiene («Frauenverein zur Unterstützung der evangelischen Mädchenschule»), înființată în 1875 și condusă de Josefina Bielz (1830–1904), erau mai mediatizate decât inițiativele din Brașov. Asociația era o prezență activă în viața socială și de divertisment a urbei de pe Cibin, în special datorită organizării de concerte, de bazaruri, conferințe, baluri, baluri mascate ș. a., manifestări anunțate și comentate în presă ale căror încasări intrau în conturile asociației. Aceasta din urmă era sprijinită de sibieni, care donau cu diverse prilejuri precum nunți, nașteri, botezuri, aniversări. Chiar și în cazul deceselor, urmașii fac apel prin intermediul presei la cei care vor asista la înmormântare ca în loc de buchete sau coroane să doneze asociației suma pe care ar fi cheltuit-o cu acestea»³¹.

Femeile răzbeau cu greu în meserii considerate masculine și în prima jumătate a secolului XX, cum erau cele de cofetari³², croitori de haine de damă, care erau toți bărbați³³. Un magazin care vindea (și confecționa) corsete, avea se pare, totuși, ca proprietar o femeie³⁴.

³⁰ Barna 2013, p. 299. Și tot acolo, în legătură cu deschiderea unor noi posibilități de angajare profesională a femeilor din Transilvania, se relatează: „În ceea ce privește spațiul transilvănean, în 1891, ministrul de Instrucție Publică maghiar, contele Csáky, dispunea începerea unor cursuri comerciale pentru femei în orașele principale din provincie, Brașovul fiind amintit alături de Seghedin, Timișoara, Arad, Cluj, Alba regală și altele”.

³¹ Ittu 2011, p. 344.

³² Vezi reclama: „*Wilhelm Csallner, turtar, Brașov, Strada Lungă Nr. 30. Produce cele mai bune și fine turte dulci cu deresuri, migdale, piper și turtă de Nürnberg. Pentru restaurante, cele mai fine prăjituri desert. Tot acolo se capătă Met de miere foarte fin și cu efect vindecător. Pentru pomeni recunoscută turtă dulce a lui Csallner*” (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 54 din 15/28 aprilie 1912, p. 4). O vânzătoare de pălării regăsim totuși în 1911: „*Modele de pălării și forme, din cauza timpului înaintat se vinde ieftin. Succesoara Iosefine Conrad, strada porții Nr. 2. Steaua Roșie*” (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 271 din 11/24 decembrie 1911, p. 4).

³³ Iată adresa unui croitor: „*Gustav Beer, croitor de dame, str. Spitalului 33*” (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 88 din 21 aprilie/4 mai 1912, p. 4).

³⁴ Conform reclamei: „*Sănătatea este cea mai scumpă binefacere pentru Dame, se poate conserva și cultiva folosind CORSET GRADEFONT, care este comod și modern, se capătă după măsură sau gata numai în magazinul Mme B. Goldstein, confecționare de corsete specializate. Brașov, Strada Vămei Nr. 21*” (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 285 din 25 decembrie 1908, p. 7). E interesantă asocierea corsetului cu ideea de *sănătate* (e vorba desigur de postura și ținuta clientelor), precum și de cea de *comoditate* (care și ea era subsumată celei de *sănătate*). Madame B. Goldstein pare a fi nu numai proprietara magazinului, ci și *maestra confecționeră a acestora* (probabil avea un atelier, eventual cu câteva lucrătoare, în care acestea se confecționau)! Faptul că proprietara

Nici pentru bărbați meseria de „dentist” (adeseori practică fără o pregătire propriu-zisă de specialitate), nu era ușoară (implica responsabilități care îi depășeau pe practicanți adeseori), căci multă vreme ea a fost lăsată la mâna bărbierilor³⁵.

Reclama pentru pasta de dinți, pe de altă parte, și-a făcut și ea târziu apariția în presa românească³⁶, semn că nici nu fusese utilizată în vremurile anterioare³⁷. Alternativele pentru tratarea sau îngrijirea dinților erau oferite, pe lângă bărbieri-spițeri, de medicina populară, cu practici adeseori popularizate în presă³⁸, ori de diferite medicamente care vindecă multe alte boli (panacee atotvindecătoare), ori de aparate care foloseau cuceririle tehnicii de ultimă oră pentru a vindeca, chipurile, tot așa, de-a valma, multiple suferințe și maladii³⁹, semn că binefacerile stomatologiei nu prea erau cunoscute.

În plin război, întâlnim o femeie implicată în domeniul imobiliarelor, ceea ce relevă un spirit întreprinzător aparte și constituie, în tot cazul, o interesantă

afacerii respective era o femeie, spune totuși mult despre spiritul ei de inițiativă și independență! Era evreică? Era chiar proprietara magazinului? Numele *Madame B. Goldstein* nu era doar de față, corespunzând poate soției proprietarului, pentru a atrage mai mult o clientelă feminină, încă plină de pudoare (sau doar foarte sensibilă la aparențe)?

³⁵ Iată o situație tragică, relatată în presă: „Agricultorul Ioan Simeon din Panciova, săptămâna trecută mergând la bărbier să-i scoată o măseauă și bărbierul întrebându-l ce se cam ruginite, a otrăvit cu ele sângele pacientului. În urma acesteia Simeon a murit” (*Telegraful Român*, Sibiu, nr. 138 din 11 decembrie 1901, p. 561).

³⁶ Pasta de dinți KOLODONT, apare consemnată într-o reclamă publicată de *Gazeta Transilvaniei* în 1910 (nr. 46 din 23 februarie/13 martie, p. 3): „Se capătă pretutindeni Kolodont, cremă de dinți indispensabilă, conservă dinții curați, albi și sănătoși”. În același sens semnalăm o reclamă cu un text de impact: „ÎNCHIDEȚI GURA... dacă ai dinți urâți cumpără-ți un tub de pastă de dinți din cărbuni de tei „REFORM” cu 70 de bani. Folosind-o 3 zile vei avea dinți albi ca zăpada. ATUNCI VORBEȘTE și spune-i orișicui că acest minunat preparat l-ai cumpărat în prăvălia lui E. A. Orendi și drogueria Lang și Theil în Târgul Grăului VISCHT OTTO, inventator și exclusiv singurul fabricant, farmacia „Oragyal” în Tatrang, comitatul Brașov. Laborator Chemic. Singurul preparat care nu atacă dinții” (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 144 din 4/17 iulie 1913, p. 3).

³⁷ Dinții se spălau totuși cu bicarbonat de sodiu sau cu sare (cu „pravuri”).

³⁸ Iată o recomandare din ziarul *Vestea* ce apărea la Alba Iulia, în 1 septembrie 1923 (!): „Contra durerii de măsele, dacă măseua e găunoasă: topește două părți mastic (mastix) de cel mai bun în 7 gr. coloform și mai adaugă 2 gr. balzam de Peru, toate din apotecă. Toarnă 2-3 picuri pe o bucățică de vată ori bumbac, sau în lipsă scame de pânză de în curat și pune în găunoșenia măselei. Durerea are să înceteze numai de câțiva. Dacă măseua nu e găunoasă: ia un pahar cu apă căldică în care pui puțin oțet și sare și speli gura, adică partea unde măseua doare, schimbând din când în când această procedură. Durerea în cel mult 20 minute încetează”.

³⁹ Conform reclamei: „Cruce seau stea dublă electro-magnetică. Vindecă și înviorează pe lângă garanție. Aparatul acesta vindecă și folosește contra durerilor dinți, migrene, nevralgie, împedecarea circulației sângelui, anemie, amețeli, țiuțuri de ureche, bătae de inimă, zgârcituri de inimă, asmă, auzul greu, zgârcituri de stomac, lipsa poftii de mâncare, receală la mâni și la picioare, reumă, podagră, ischias, udul în pat, influența, insomnie, epilepsia, circulația neregulată a sângelui și multor altor boale, cari la tratare normală a medicului, se vindecă prin electricitate” (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 122 din 6/19 iunie 1909, p. 4).

excepție a vremii respective (este de căutat în alte surse documentare însă cine ar fi dat curs unui astfel de anunț, respectiv cine ar fi apelat la serviciile unei femei, în acest domeniu, adică ar fi avut încredere în abilitățile sale tranzacțiile imobiliare reale): „*Subscrisa se recomandă ca mijlocitoare la cumpărarea și vânzarea de case, pământuri, vile, grădini, precum și prăvălii și locuințe. Serviciu real. Marie Friedmann. Șirul Livadiei Nr. 2, tel. 45*”⁴⁰.

Cu relativ mult timp înaintea acestei femei temerare, cu viu spirit al afacerilor, o putem așeza ca optând pentru meserie considerată exclusiv masculină, cea de „dentist”, pe Vilma Papp din Abrud, începând de pe la 1899-1900.

Deja, în 1900, ea era capabilă să profeseze, în această calitate, căci o recomandare semnată de un medic stomatolog din Budapesta, Dr. D. Neufeld⁴¹ preciza că „*văduva Wilma Pap, născută în Abrud*”⁴² s-a format „*vreme îndelungată*”⁴³ în cabinetul său stomatologic, astfel încât „*poate funcționa independent ca tehnician dentar*”⁴⁴ (**fig. 3a,b**).

Din păcate, nu știm cu exactitate când a început această ucenicie prelungită, nici atracția Vilmei către această meserie. Ele ar fi putut debuta, putem crede totuși, de pe la 1897, ceea ce însemna că specializarea sa la Budapesta ar fi avut loc, sub supravegherea doctorului Neufeld, în acest răstimp (1887-1900), care putea corespunde formulei „*vreme îndelungată*”, specificată anterior.

În 1901 obține un *certificat de liberă practică în domeniul tehnicii dentare*, reconfirmat în 1911 și întărit prin publicarea în *Monitorul oficial* al Comitatului Alba Inferioară din 1913⁴⁵ (**fig. 4**).

Conform unei surse documentare deosebit de utilă, intitulată „*Datele asupra Doamnei Vilma Pap dentistă în Abrud pentru a i se recunoaște dreptul de liberă practică în toată România, conform notei circulare a decretului ocrotirilor sociale Nr. 576A*”⁴⁶, redactată în 5 mai 1919, la fața locului, Vilma Papp avea „*adeverința de tehnician dentar*”, publicată în *Monitorul Ministerului de Interne* cu nr. 55800/ 1913, făcută cunoscută autorităților Comitatului Alba de Jos, cu nr. 4197, din 21 aprilie 1913, pe care a putut-o prezenta comisiei constituite în vederea stabilirii legalității în care activau slujitorii medicinei, în

⁴⁰ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 55 din 11/ 24 martie 1916, p. 4.

⁴¹ Cabinetul său era situat la Abrud pe *strada Lajos Kossúth, nr. 14*, cum reiese din alt document din colecție.

⁴² *ibidem*.

⁴³ *ibidem*.

⁴⁴ *ibidem*.

⁴⁵ Documentul a ajuns în colecția Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia.

⁴⁶ SJAAN, fond *Prefectura Județului Alba. Comisia administrativă, acte inventariate*, dos. 1/1919, f. 4.

zona Abrudului, la data menționată. Era originară din Abrud, unde se născuse în 20 iunie 1867, de naționalitate română și religie ortodoxă („greco-orientală”). Ca statut social, era „văduvă” și mai avea în viață „doi copii”. Funcționa ca dentistă la Abrud din 1 iunie 1901. Sunt date care confirmă celelalte documente păstrate în arhiva familiei, amintite de noi anterior.

Așadar Vilma Papp era tehnician dentar, capabilă, așa cum se specifică în atestatul său profesional, să realizeze dinți artificiali, proteze, coroane, alte lucrări care înlocuiau dinții naturali (ceea ce însemna și că făcea în mod curent și extracții sau alte intervenții în genul celor pe care le efectuează astăzi medicii stomatologi). Dacă astăzi granița dintre medicul stomatolog și tehnicianul dentar e clar delimitată, în epoca în care Vilma își desfășura activitatea, între stomatolog și tehnician nu era deosebire foarte mare, dacă tehnicianul se ucenicise suficient de mult pe lângă medic, pentru a putea efectua complicate lucrări, de unul singur (ceea ce părea să fi fost și cazul său, pe lângă medicul dr. D. Neufeld de la Budapesta). În percepția publică era aproape același lucru (medicul și tehnicianul se confundau aproape, adeseori, mai ales dacă cel din urmă avea cabinet propriu exclusiv, cum era și cazul Vilmei Papp), sau oricum la nivelul clientelei distincția ținea mai mult de renumele, de prestigiul cabinetului (decât de capacitatea de deosebire a clientelei).

În reclamele din presa vremii nici termenul de *cabinet* nu e folosit. La Brașov funcționa în 1913 „laboratoriul dentistic al d-lui Dr. Alexandru Dobrescu, medic specialist în dentistică, fost asistent la clinica universității din Granz”⁴⁷, unde „se fac tot felul de operații dentistice și tot felul de dinți artificiali, după metodele cele mai nouă”⁴⁸. Adresa lui era: „Brașov, Piața Mare (Târgul cailor Nr. 4) Telefon 271”⁴⁹. Este clar că acest român (și faptul că e român constituie oarecum o fază de început a stomatologiei românești în Transilvania), mult mai tânăr probabil decât Vilma, era absolvent de Universitate (la Graz), fiindu-i superior, ca pregătire, celei din urmă.

Un altul, probabil mai bun, căci urma școala vieneză, apare în același ziar, din 1913: „Atelier dentist special I de Viena CAROL BERNWIESER, fost asistent și tehnic de primul rang în atelierele din Viena. Atelier special I de Viena pentru dinți moderni: coroana de aur, poduri, lucrări de porțelan și aparate de dinți. Optuator, supărarea de vine și regularea pentru vorbit ș.a. Brașov, strada Castelului, 46, lângă Hotel Continental. Oarele pe zi de la 9-12 și 3-6 oare. Dumineca și sărbătoarea, de la 9-12 oare a.m.”. Reclama e reluată în numărul 264 din luna decembrie⁵⁰, cu o formulare mult simplificată. Un

⁴⁷ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 144 din 4/17 iulie 1913, p. 4.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 3/16 decembrie 1913, p. 4: „Atelier dentist special I de Viena CAROL BERNWIESER. Atelier dentistic, specialist în coroane și poduri de aur etc., Brașov, strada

tehnician dentar e consemnat în 1915 într-o reclamă apărută în *Gazeta Transilvaniei*: „*Dinți și dantură complectă fără pod, tragere de dinți, plombare, coroane de aur și poduri de aur. Gerő Arthur, Technic de dinți diplom[at]. Str. Vamei nr. 31*”⁵¹, iar în cazul său ne aflăm, cu maximă claritate, în fața unui egal, ca pregătire, al Vilmei Papp, respectiv a unui tehnician dentar, care avea cabinet propriu și ea nu îi era acestuia, putem crede, cu nimic mai prejos, sub aspect profesional, numai că activau în localități diferite.

Meseria spre care s-a orientat Wilma Papp trebuie să fi fost una necesară în Abrud, iar ea a fost cu siguranță conștientă de această necesitate (nu știm însă dacă în anii săi de activitate acolo a funcționat și alt dentist; noi credem că nu)⁵².

De un anumit renume de care avea nevoie succesul cabinetului („atelierului” ori „laboratorului”, ca să fim în termenii epocii) poate fi legată și revenirea Vilmei la numele de dinaintea căsătoriei, Papp, mult mai popular pentru majoritatea ortodoxă a localității.

Destinul fiicelor sale, care poate fi urmărit, pe baza aceleiași arhive particulare, este deosebit de interesant. Prima dintre ele, *Valeria*, s-a căsătorit cu preotul Andrei Moldovan, devenit ulterior, după moartea soției, Episcop Ortodox de America (familia a avut trei copii, dintre care doi au murit de tineri, feciorul, Cornel, servind în aviație, a fost unul din victimele celui de-al doilea război mondial, iar fiica, Olimpia, revenită în țară și căsătorită cu un preot ortodox – nepoată preferată a Vilmei Papp –, s-a prăpădit la prima sa naștere, spre imensa durere a familiei etc.), iar cea de-a doua, *Iudita*, după ce a fost exmatriculată dintr-o școală de fete din împărăția austro-ungară, din cauza cultului afișat pe care l-a nutrit față de eroul Munților Apuseni, Avram Iancu (de al cărui portret, așezat pe noptieră, la căpătâi, a rămas nedespărțită până la sfârșitul vieții) și pe care cu siguranță i l-a alimentat și educația primită în familie (inclusiv atitudinile naționale ale mamei sale), n-a putut deveni decât, la rândul său, tot tehnician dentar, rămânând să lucreze în prejma mamei sale, până

Castelului, 46. Lângă Hotel Continental. Oarele pe zi de la 9-12 și 3-6 oare. Duminica și sârbătoarea, de la 9-12 oare a.m.”.

⁵¹ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 144 din 6/19 martie 1915, p. 4. Tehnicianul făcea și extracțiile dentare, adică treaba stomatologului de astăzi! Sau, deși suntem deja în secolul XX, medicul specialist în tratarea gâtului, nasului și urechilor (ORL-istul de azi) este în primul rând dentist: „*Medic dentist, specialist în bolile de nas, urechi și gât, D-l Dr. Grünfeld Gavril fost asistent la clinica din Frankfurt, reîntorcându-se din călătoria sa de studii din Germania, s-a stabilit în Alba Iulia, str. Gen. E. Grigorescu 30 și ordonează zilnic 9-11 și 3-5*” (*Vestea*, anul II, nr. 44, 3 noiembrie, 1923, p. 3).

⁵² Interesant este că în *Călăuza*, ghidul monumentelor și firmelor, apărut la Alba Iulia în 1934, nu se consemnă prezența la Abrud a medicilor dentiști. Apar în schimb patru stomatologi la Alba Iulia (Alexandru Springer, Gavril Grünfeld, Solomon Leopold, Izrael Leopold), doi la la Sebeș (Kurt Krasser, Richard Wichman), unul la Aiud (Hager Samoilă) și tot unul la Ocna-Mureș (Klein Adalbert) (*Călăuza* 1934, p. 29).

la căsătoria cu preotul, devenit pictor și profesor, Traian Achim, originar din Bucium-Muntari⁵³. De asemenea, feciorul Vilmei Papp, *Cornel*, cel de-al doilea născut al său, a murit de tânăr⁵⁴.

Ca atare, vedem că la Abrud, și-au desfășurat activitatea, înainte de 1918, două femei, mamă și fiică, practicând o meserie considerată în epocă, apanaj al masculinității și anume cea de tehnician dentar (din informațiile familiei, la probabil destul timp după căsătoria Iuditei, în 1921, nu știm exact în ce an anume, cabinetul Vilmei Papp a fost strămutat la Alba Iulia, în casa soților Traian și Iudita Achim, de pe strada Moșilor, dar activitatea acestuia nu a fost una oficializată, ci, cu totul conjuncturală, putem crede!).

În 1925 se solicita de la Abrud, un duplicat al certificatului de naștere al fiicei Iudita, eliberat de preotul ortodox al locului, în care consemnându-se la meseria părinților, pentru cea a tatălui, în acel moment (1891), se specifica cea de funcționar (mama era, atunci, în mod evident doar casnică). Acest document este deosebit de important, pentru că aruncă o interesantă lumină asupra unor detalii ale biografiei Vilmei Papp, respectiv faptul că avea relații foarte bune cu familia *moașei oficiale* a orașului Abrud, *Ludovica Gebbel*, deoarece nașii Iuditei, născută în 8 decembrie 1891 (și botezată în 14 decembrie, același an), au fost *soții Gebbel (Mihail și Ludovica)* și *mătușa Roza*, singură, semn că din 1887 (când îi găseam pomeniți împreună) și până în decembrie 1891, soțul acesteia din urmă, Ioan Pop, decedase și el. Preotul care o botezase era „*Dionisiu Adamovici*” (fig. 5). Poate că pentru Vilma Papp, activitatea, plină de curaj și responsabilitate a moașei locale, aparținătoare comunității germane a orașului, va fi constituit un model și în momentul în care ea se va fi hotărât să se pregătească pentru meseria de tehnician dentar, va fi fost încurajată tocmai de această femeie, *cu o îndeletnicire specială*, care presupunea o anume pregătire medicală, din Abrud. Putem crede că și în cazul celorlalte două nașteri anterioare Vilma Papp fusese asistată de aceeași moașă oficială a orașului și, cu probabilitate, interesul pentru o meserie medicală i se va fi deșteptat și în urma bunei relații, inclusiv de prietenie, pe care o va fi avut cu aceasta și familia sa. Amănuntul este deosebit de interesant și vorbește despre relațiile interetnice și multiculturale, existente la Abrud în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și la începutul celui următor, despre influențele multiple, inclusiv europene, prin intermediar cultural german, pe care românii le-au putut avea, în zona puțin accesibilă, în aparență, a munților. Sigur, îndrumări în sensul de a se hotărî să învețe și să practice o meserie considerată ca nefeminină îi vor fi venit și din partea practicantilor medicinei, în zona Abrudului, pe care Vilma Papp îi va fi

⁵³ Mircea, Fleșer 2008, p. 24: Traian Achim s-a căsătorit cu Iudita Suciu în 1921.

⁵⁴ În 1919 el nu mai trăia, deoarece „dentista” declara, în acel an, că avea, în acel moment, doar doi copii (!). Să-și fi pierdut viața în război?

cunoscut de asemenea foarte bine, dar faptul că la Budapesta a efectuat specializarea și practica pe lângă un medic cu nume german (Neufeld), crează, cumva, un fel de legătură, intuibilă, dar inexplicabilă totuși, fără un suport documentar mai grăitor, cu familia moașei Gebbel din localitate și poate, totuși, imboldul îi va fi venit din partea acesteia!

Din vechiul cabinet stomatologic, de la Abrud, au făcut parte mai multe obiecte cu valoare patrimonială, etalate în cadrul unei expoziții organizată la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia în 2013 și anume: partea inferioară a frezei dentare a dentistei Vilma Papp, câteva ustensile necesare unui tehnician dentar⁵⁵, câteva cărți și prospecte de specialitate⁵⁶, fotografiile de epocă cu membrii familiei Suci (fig. 6), certificate de naștere, chiar și obiecte care le-au aparținut celor două femei, cu siguranță emancipate, pentru vremea lor, care au activat în cabinetul dentar proprietate de familie de la Abrud.

Profesia aleasă de Vilma Papp rămâne și mai târziu una rară, în condițiile în care într-un articol publicat în *Buletinul eugenic și biopolitic* editat de *Secția medicală și politică a Astrei*, M. Zalog, după un studiu desfășurat asupra a 215 copii, constată că doar doi dintre ei „au fost la dentist (copiii de intelectuali din Cluj) și nu exagerez dacă spun că 90% a copiilor nu știau ce este o perie de dinți”. Ancheta este publicată 1927⁵⁷! Cele mai multe probleme de sănătate ale copiilor erau tot cele cauzate de dinți. 76% dintre elevii consultați aveau probleme dentare. „atât de multe și de periculoase, încât nu e deloc exagerată propaganda mare ce se face pentru igiena gurii, mai ales în Statele Unite Americane. [...] Diagnosticarea și chiar tratamentul, dacă mijloacele materiale nu lipsesc, sunt relativ simple, dar sunt întotdeauna restrânse la un număr mic de elevi și numai la orașe. La sate problema ar putea fi rezolvată numai prin clinici ambulante”⁵⁸. Sau lăsată la grija bărbierilor, căci nici conferințele *Astrei* nu au inclus, de pildă, ca tematică în sine problemele stomatologice !

Prin intermediul studiului de față am încercat să reconstituim în mare biografia și activitatea de tehnician dentar la Abrud a Vilmei Papp (Pop), ceea ce nu am reușit decât parțial, dar tsuficient de sugestiv.

⁵⁵ O freză dentară, piesă deteriorată, parțială, deosebit de valoroasă prin istoria ei, probabil un produs al firmei *Claudius Ash & Sons* (dat fiind faptul că dentista menționată și-a dotat cabinetul din Abrud cu mobilier, tehnică dentară și materiale produse îndeosebi de această firmă de mare renume internațional, cu reprezentanță inclusiv la Viena și Budapesta), dinainte de 1900.

⁵⁶ Printre acestea Catalogul general ilustrat al Casei Adolph Candel, editat în 1925. În 1919, Depoul Dentar Adolphe Candel își face reclamă în *Gazeta Transilvaniei*, nr. 89 din 19 febr. 4 martie 1919: „Anunț. *Depoul Dentar Adolphe Candel*, București, Str. Matei Milo 8 (lângă Teatrul Național) în permanență asortat cu furniture, material și instrumente dentare”.

⁵⁷ Zălog 1927, p. 229.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 228.

Cu toate acestea, din reconstituirea, inclusiv de cadru istoric, pe care am încercat-o, considerăm că reiese destul de pregnant *pionieratul* pe care această femeie hotărâtă din Munții Apuseni l-a efectuat, instruindu-se, pe cont propriu, la Budapesta, pentru a deveni „dentistă” (tehnician dentar) și punându-și în funcțiune un atelier dentar propriu, la Abrud. Prin aceasta a contribuit la emanciparea femeilor, oferind un exemplu viu de femeie întreprinzătoare și dotată cu capacități intelectuale și fizice incontestabile pentru a presta o astfel de activitate de mare utilitate și responsabilitate umană și socială în zona sa de rezidență (care a fost pentru ea și copiii săi și o sursă absolut necesară de câștig, pentru a le asigura un anumit statut social), considerată până atunci ca domeniu de activitate rezervat al masculinității. A militat totodată pentru afirmarea națională a românilor, fiind în același timp agreată și de locuitorii de alte naționalități din Abrud și zona înconjurătoare, ca o emisară și promotoare a ideii de bună înțelegere între oameni. A contribuit la temperarea diferendelor dintre ortodocși și greco-catolici, căsătorindu-se cu un greco-catolic, în timp ce a susținut cu ardoare ortodoxismul. A trăit evenimente tragice, unul mai dureros ca altul, la nivel familial, care i-au zguduit existența, dar a încercat să le depășească, cu mare consum psihic, desigur, printre altele, inclusiv moartea, forțată de împrejurările schimbării de regim politic (dacă n-ar fi murit, cumva la momentul potrivit, ar fi făcut, se poate crede, închisoare – printre altele, l-a adăpostit în casa sa, ascunzându-l, pe nepotul de frate, Mircea Achim, implicat în mișcarea legionară etc.), a ginerelui, pictorul și profesorul Traian Achim, în 1945, care a admirat-o foarte mult, considerând-o o femeie inteligentă, emancipată și o „doamnă” în adevăratul înțeles al cuvântului⁵⁹. Nu a ținut cont de îngrădirile care le împiedicau pe femei să se afirme, dând dovadă de o mentalitate progresistă, prin intermediul căreia și-a devansat, în multe privințe, epoca și a făcut-o nu la modul teoretic, ci practic, angajându-se existențial, oferind altor femei (inclusiv fiicei sale Iudita) o pildă vie. A trăit o viață pleneră, cu multe și grele încercări, pe care a încercat să le depășească, prin voință și spirit independent, puternic, prin forța personalității sale, jucând în familie, atât rolul de *mater*, cât și pe cel de *pater* (oricum suplinindu-l cu o forță deosebită).

Ca atare, noi o considerăm o personalitate a zonei și a vremii sale, o deschizătoare de drum, și sperăm să găsim surse documentare suplimentare pentru a-i creiona mai bine existența și activitatea trecută.

⁵⁹ Afirmă că se simțea mândru să se plimbe la braț, prin lume, cu o persoană, luminată și stilată, ca soacra sa, care îi făcea numai cinste.

Faded Away image of the first woman dental technician from Abrud: Vilma Papp

ABSTRACT

Exact and accurate data about life and activity carried out in the last quarter of the XIXth century and first half of XXth century by the first woman dentist (dental technician) from the area of the Apuseni Mountains, Vilma Papp, we do not hold. Subsequent documentary researches will probably reveal new documentary information on the subject. However, her figure, activity and fate can be pieced together due to these documentary pieces that entered the collection of the museum from Alba Iulia, following an interesting donation made by Mrs. Valentina Achim, from Alba Iulia, who as wife of Vilma Papp's nephew, also accounted more facts from the biography of the one we evoke here.

Vilma Papp was born in Abrud, in July 1867. She got married with Suciu, and they had three children (Valeria, Cornel and Iudita). We do not know where Vilma studied dental technique, only that she trained in the office of physician Dr. D. Neufeld from Budapest. She returns in Abrud to take up her job as a dentist opening her own office. Of the old dental office, we retrieved several patrimonial items: the lower part of the dental drill engine held by dentist Vilma Papp, several objects used by the dental technician, some books and specialised flyers, photos of the epoch, birth certificates, but also some personal items (holder for hair brushes, fox fur)

List of illustrations

- Fig. 1.-** The recipient of invitations to different reunions from Abrud: „dentist Vilma Papp“
Fig. 2. - Shares at the mines from Zlatna held by Vilma Papp in 1895
Fig. 3a,b. - The certificate issued by dr. Neufeld by which Vilma Papp from Abrud, due to training underwent in Budapest, was able to make dental works, 20 October 1899
Fig. 4. - Licence for private practice issued in 1901 to Vilma Papp; reestablishment of this right in 1913
Fig. 5. - Baptism excerpt issued to Iudita Suciu (Abrud, 3 April 1925)
Fig. 6. - Iudita Suciu, daughter of Vilma Papp
Fig. 7. - Cornel Suciu, son of Vilma Papp
Fig. 8. - Valeria Suciu, daughter of Cornel Suciu and Vilma Papp
Fig. 9. - Children of Suciu family: Valeria, Cornel, Iudita
Fig. 10.- Iudita Suciu
Fig. 11. - Vilma Papp beside her nephews, Braşov 1937
Fig. 12. - Vilma Papp beside her niece Olimpia

Fig. 1.- Destinatară invitațiilor diferitelor reuniuni din Abrud: „dentista Vilma Paap“

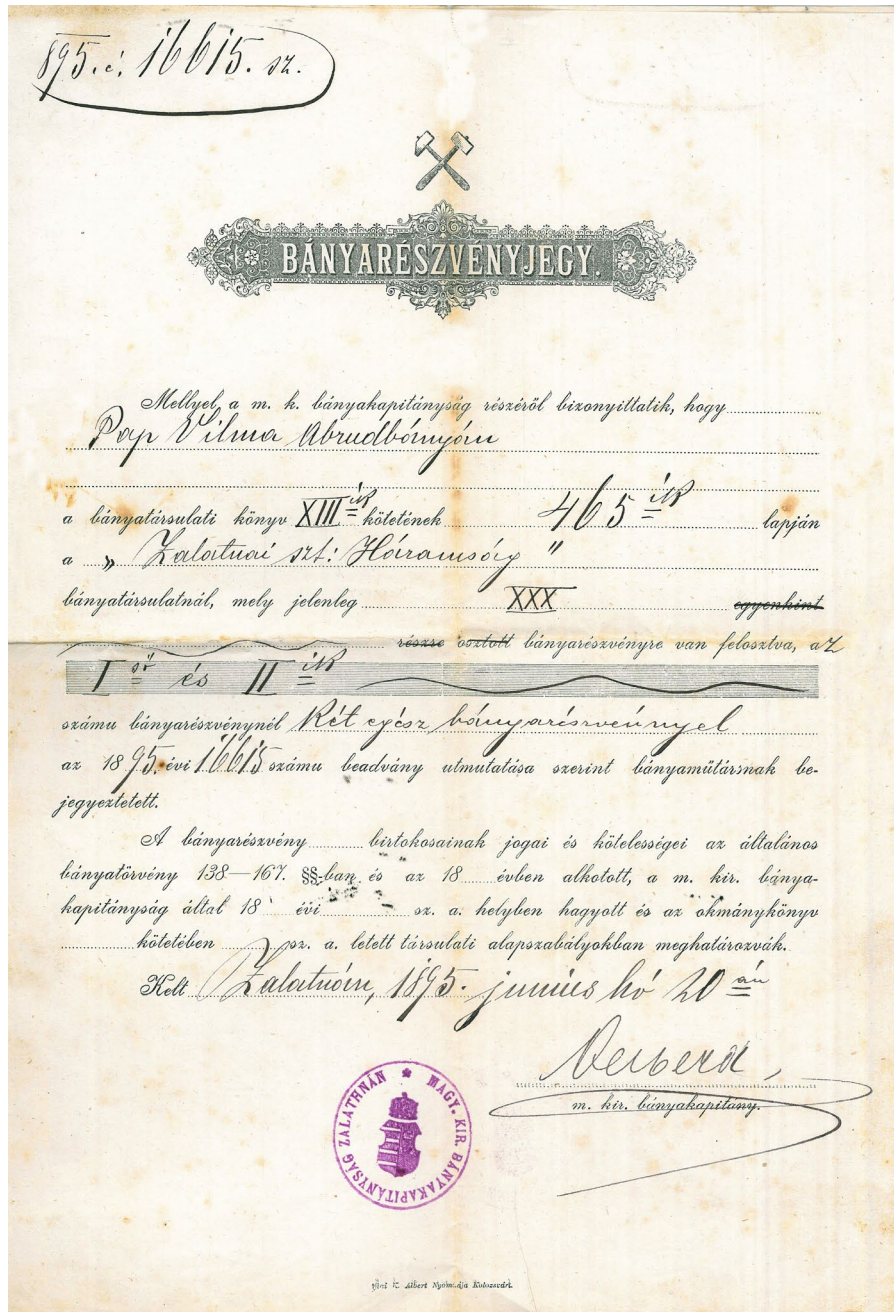

Fig. 2. – Acțiuni deținute în 1895 de Vilma Papp la minele din Zlatna

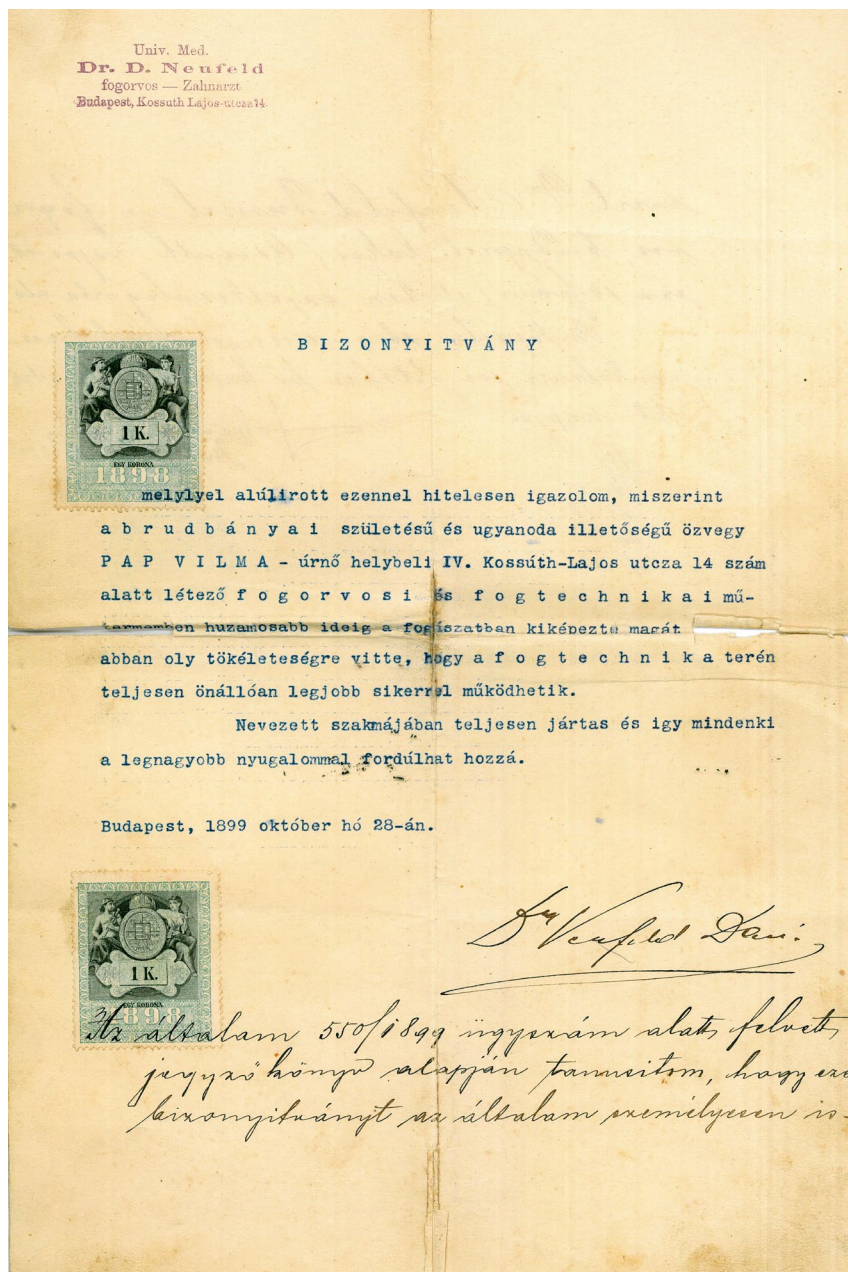

Fig. 3a. - Atestatul dat de dr. Neufeld prin care Vilma Papp din Abrud, datorită practicii efectuate în Budapesta, putea efectua lucrări stomatologice, 20 octombrie 1899

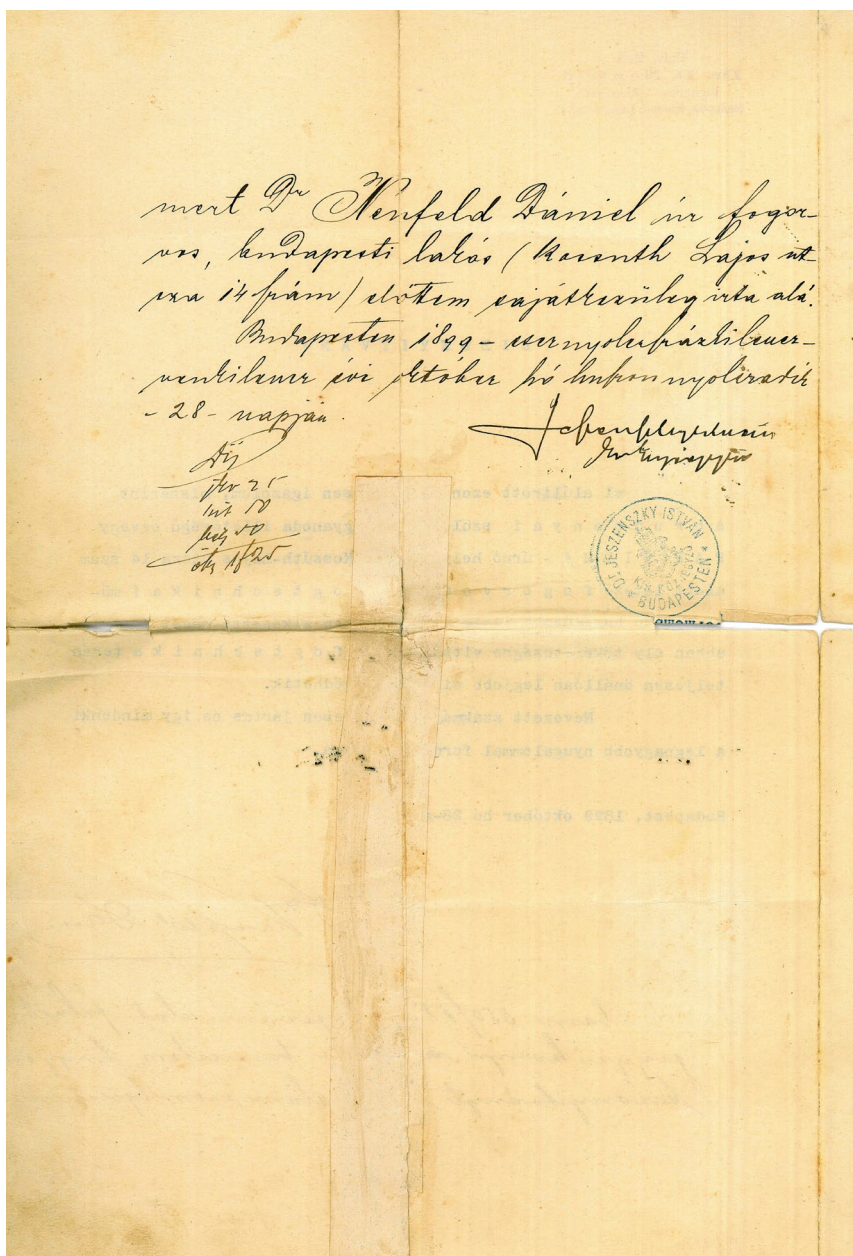

Fig. 3b. -Verso-ul atestatului, cu recomandările doctorului din Budapesta asupra calificării Vilmei Papp

E.) lajstrom 1. szám.
Sz. 2485-1901

IPARIGAZOLVÁNY.

Pap Vilma abrudbányai lakos kéllően bejelentette,
 hogy *Abrudbánya város* területén
 a mesterséges fog- és fogszor készítés
 és elhelyezésére ipart szándékozik üzni.

Miután az 1884. XVII. t.-cz. által előirt kellekkel igazolta azt, hogy ezen ipar
 üzésére jogosult, *Pap Vilma* által a *Széchervármegye nagybányai kir.
 tanácsos elnöke* által 1901 május hó 24. én 7677 sz. a. Kell. rende-
 let *E.) 1.* szám alatti bejegyeztük iparlajstromunkba és részére ezen iparigazolványt
 kiadtuk.

Kelt *Abrudbánya, 1901 június hó 1-én.*

Szám: 1.229-1913
 Sz. 55800-1913. B. M. számú rendelet alapján igazol-
 lom, hogy *Pap Vilma* fegyevény a 112.826-1914 B. M.
 számú szabályrendelet 7. és 5. szak-
 lalt rendelkezésének
 felt. *Abrudbánya, 1913. évi április hó 20-án*

Kisfalusi József
 mint elsőfokú iparhatóság.

Práyer Mihály
 iparigazolvány helyettes

Práyer Mihály
 iparigazolvány helyettes

(766. sz.) Községi Nyomda, Budapest (Lipót-körút 22.)

Ipart. végrehajlt. rend. 1-ső minta. Ezen iparigazolvány bélyegmentes.

Fig. 4. - Certificat de liberă practică eliberat în 1901 pe numele Vilmei Papp; reconfirmarea acestui drept în 1913

COPIE: EXTRAS;
 Nr. par.29-1925. E X T R A S - din Matricula Botezătorilor a comunei -
 Bisericești Ortodoxe române din Abrud. - - - - -
 anul luna și ziua nașterii botezatului 1891 decembrie 8 14. sexul fe-
 meiesc da legitim da numele de botez Lucreția Iudita numele pronume-
 le și religia, caracterul sau meseria părinților. Grigore Suciș Gr. cat.
 și Vilma Pop ort. funcționarjurisdicțiunea locul și locuința Alba de
 Jos Abrud. numele pronumele starea și locuința nașilor Mihail -
 Gebbel Ludovica Gebbel Rozalia Pop numele și pronumele moașsei Ludo-
 vica Gebbel numele și pronumele preotului botezător. Dionisiu -
 Adamovici. S-a extrădat conform matricolei Tom. IV. pag. 57 nr. 34. De la
 Parohia ortodoxă română Abrud în 3 aprilie anul 1925. Paroh și pro-
 topot ss Petru Popovici IS - - - - -

Legalizarea pe verso

Fig. 5. - Extras de botez eliberat pe numele Iuditei Suciș (Abrud, 3 aprilie 1925)

Fig. 6. - Iudita Suciș, fiica Vilmei Papp

Fig. 7. - Cornel Suciu, soțul Vilmei Papp

Fig. 8. - Valeria Suciu, fiica lui Cornel Suciu și a Vilmei Papp

Fig. 9. - Copiii familiei Suci: Valeria, Cornel, Iudita

Fig. 10.- Iudita Suci

Fig. 11. - Vilma Papp alături de nepoți, Braşov 1937

Fig. 12. - Vilma Papp alături de nepoata Olimpia

Abrevieri bibliografice

- Barna 2013 - Marinela Loredana Barna, „*Merită femeia să aibă bărbat? – o întrebare a secolului al XIX-lea*”, în *Țara Bârsei*, Serie nouă, 2013/ Nr. 12, p. 293-305
- Calendariu* 1915 – *Calendariu pe anul comun de la Christos 1915. Întocmit după gradurile și clima Ungariei și a României. Anul al șasezeci și patruilea*, Sibiu, Editura și tiparul tipografiei arhidiecezane, f. a.
- Chira 2015 – Viorel Chira, *Activitatea Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român în zona Munților Apuseni. Despărțământul Abrud VII*, Alba Iulia, Editura Altip, 2015
- Dănilă 2009 – Ligia Dănilă, *Mișcarea feministă în perioada anterioară anului 1918*, în *Arhiva someșeană*, Seria a III-a, VIII, 2009, p. 93-114
- Dănilă 2016 – Ligia Dănilă, *Feminismul în România interbelică*, Sibiu, Editura Asociațiunii Astra, 2016
- Ittu 2011 - Gudrun Liane Ittu, *Femeia la cumpăna veacurilor al XIX-lea - al XX-lea în cotidianul «Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt»*, în *Sargeția*, s. n., II/ 2011, p. 341-349
- Josan, Fleșer, Dumitran 1996 – Nicolae Josan, Gheorghe Fleșer, Ana Dumitran, *Oameni și fapte din trecutul Județului Alba în memoria urmașilor*, Alba Iulia, 1996
- Mircea, Fleșer 2008 - Gabriela Mircea, Gheorghe Fleșer, *Un destin sub semnul Marii Uniri: viața și creația pictorului Traian Achim 1885-1945*. *Catalog*, Alba Iulia, Editura Altip, 2008
- Samaritan 1938 – Pompei Gh. Samaritan, *Medicina și farmacia în trecutul României, Vol. II. 1775-1834*, București, 1938.
- SJAAN - Serviciul Județean Alba al Arhivelor Naționale
- Șematismul 1900 – *Șematismul veneratului cler al Arhidiecezei metropolitane greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș pre Anul Domnului 1900 de la Sânta Unire 200*, Blaj, 1900.
- Șematismul 1929 – *Șematismul clerului Arhidiecezei mitropolitane greco-catolice române de Alba Iulia și Făgăraș pe anul 1929*, Blaj, Tipografia Seminarului teologic greco-catolic, 1929
- Zaharia 2004 – George Zaharia, *Feminismul românesc în context internațional*, Iași, 2004.
- Zolog 1927 – M. Zolog, *Capacitatea fizică și intelectuală a elevilor de școală*, în *Buletinul eugenic și biopolitic*, nr. 8-9, iulie 1927. p. 223-241

Cuvinte-cheie: emanciparea femeii, dentist, tehnician dentar, Abrud, Budapesta

Keywords: emancipation of woman, dentist, dental technician, Abrud, Budapest